

Rozwijanie pojęć niezbędnych w codziennym życiu

Jadwiga Sprysak

Problem: Nauczanie sprzyja rozwojowi myślenia porządkującego, którego podłożem jest znajomość pojęć rodzajowych i jednostkowych.

Pojęcie „myślenie” należy do najbardziej rozpowszechnionych pojęć potocznych i naukowych. S.L. Rubinsztejn (1962, s. 73) uważa, że myślenie należy traktować jako proces twórczy, który prowadzi do zdobycia nowej wiedzy. Opierając się na pracach najwybitniejszych psychologów, a głównie F.C. Bartletta, J.S. Brunera, J.P. Guilforda - J. Koziński (1966, s. 15) proponuje określenie pojęcia myślenie: jako zintemalizowana czynność wytwarzania i wyboru informacji, zachodząca w sytuacjach problemowych. Zgodnie z powyższymi definicjami, myślenie jest czynnością i procesem twórczym, który zachodzi zarówno w sytuacjach problemowych, jak i nieproblemowych. Proces myślenia rozwija się stadiami charakterystycznymi dla odpowiedniego wieku człowieka.

Przejawem myślenia porządkującego jest klasyfikacja pojawiająca się u dzieci w wieku przedszkolnym. J. Koziński uważa, że klasyfikacja to zdolność rozpoznawania, do której klasy należą dane słowa, czy wyrażenia. Próbę klasyfikowania poprzedza proces uogólniania na podstawie abstrahowania istotnych cech przedmiotów. Dzieci w wieku przedszkolnym dokonują ugrupowań, które nie są jeszcze klasyfikacjami w logicznym tego słowa znaczeniu. W toku przyswajania wiadomości, umysł porządkuje, tworząc grupy przedmiotów podobnych, określoną nadrzędną nazwą w stosunku do poszczególnych elementów tej grupy. Poszczególne elementy to pojęcia jednostkowe, które oznaczają jeden ściśle określony przedmiot lub zjawisko.

Pojęcia rodzajowe to wyrazy oznaczające nazwę pewnego zbioru przedmiotów, rodzaj lub gatunek. Pojęcia rodzajowe tworzone są na podstawie wspólnych cech przedmiotów, należących do danej grupy ze względu na określoną właściwość. Służą głównie uporządkowaniu materiału wiedzy. Są nadrzędne wszystkim pojęciom, które obejmują, a one są mu logicznie podporządkowane.

Wytworem poznania rzeczywistości przyrodniczej czy społecznej są pojęcia. Powstają w wyniku myślenia abstrakcyjnego i jako wyższe jednostki poznawcze pełnią ważną rolę w dalszym rozwoju myślenia. Od zasobu pojęciowego zależy w dużym stopniu zdobywanie przez ucznia nowych wiadomości. Pojęcia umożliwiają nie tylko głębsze poznanie rzeczywistości, ale również jej przetwarzanie poprzez wykonywanie przez ucznia celowych działań.

Pojęcia stanowią określone składniki wiedzy i związane są z rozwojem wszystkich sprawności umysłowych i doświadczeniem dziecka. Odzwierciedlają istotne i

ogólne cechy ich właściwości oraz związki i stosunki zachodzące między przedmiotami i zjawiskami obiektywnej rzeczywistości.

Czynność grupowania jest działaniem abstrakcyjnym, opierającym się na zdolności abstrahowania od indywidualnych cech przedmiotów.

Warunkiem określenia przynależności przedmiotów do określonej klasy, rodzaju lub gatunku jest dysponowanie reprezentacją odpowiednich pojęć, które stwarzają możliwość porządkowania myśli na danym etapie rozwoju.

J. Piaget (1929, s. 66) formułuje pogląd, że operacje myślowe związane z myśleniem porządkującym zależne są od całościowego rozwoju umysłowego. Zdaniem M. Jakowickiej rozwój to ciąg przekształceń, restrukturalizacja doświadczenia indywidualnego, co prowadzi do prawidłowej regulacji siebie ze światem zewnętrznym. „Pomoc rozwoju” stanowi edukacja, praca pedagogiczna. Potwierdzeniem powyższego są wyniki badań klasyfikowania przez dzieci.

B. Bieleń (1983, s. 109) za pomocą testów sprawdzała poziom opanowania klasyfikacji w zakresie: .

- dzielenia zbioru zwierząt czterech gromad na podzbiory według kryterium samodzielnie określonego przez dzieci,
- łączenia zbiorów w jeden zbiór na podstawie cechy wspólnej określonej przez dziecko,
- ustalenia relacji między zbiorem a podzbiorem tej samej gromady.

B. Bieleń stwierdziła, że istnieje zależność między poziomem inteligencji dzieci a poziomem klasyfikowania w zakresie kształtowanych operacji. Dane te potwierdza S. Bober (1981, s. 59). Badania umiejętności porządkowania treści prowadziła również A. Szemińska oraz T. Poznańska (1976, s. 141), które wykazały, że poziom wykonania w zakresie operacji klasyfikacji zależy od bogactwa wiedzy dzieci o przedmiotach wymienionych w tych zadaniach.

S. Szuman (1938, s. 65) przeprowadził badania nad rozwojem myślenia porządkującego.

Wyniki tych badań świadczą, zdaniem S. Szumana, o tym, że rozwój myśli w tym zakresie postępuje od klasyfikacji odległych do coraz bliższych rodzaju właściwemu.

Z wiekiem i rozwojem umysłu dzieci, zwiększa się zdolność wyszukiwania wspólnych cech między przedmiotami porównywanymi, oraz zdolność wyodrębniania i myślowego odrywania ich od przedmiotów, z którymi są złączone.

Umysł dziecka samorzutnie doszukuje się pojęć rodzajowych dla różnych „rzeczy podobnych”, jakie spotka w doświadczeniu i zależnie od inteligencji jednostki - także je znajduje. W tej pracy, zdaniem S. Szumana (1947, s. 191), pomaga dziecku nauka szkolna, która dostarcza umysłowi materiału do klasyfikowania według grup pojęciowych.

Teoria najbliższego rozwoju autorstwa L. Wygotskiego (1989) zakłada istnienie okresów wzmożonej podatności na określone bodźce: bodźce odnoszą skutek tylko wtedy, gdy ich działanie przypada w określonym momencie rozwoju, natomiast przed lub po nim są mało skuteczne lub nieskuteczne. Dlatego też w rozwijaniu myślenia uczniów ważne jest kierowanie się pewnymi zasadami.

Najbardziej podstawową w tym względzie zasadą to ta, by sytuacje, w jakich stawia się ucznia, wymagały od niego aktywności intelektualnej, zmuszały go do myślenia; problemowe przekazywanie wiedzy: poprzedzanie podawanych wiadomości formułowaniem pytań, na które są one odpowiedzią, wskazywanie problemów, akcentowanie spraw dyskusyjnych. Dostarczanie uczniom celowo niepełnej wiedzy, zawierającej luki. Ukazywanie dróg dojścia do przedstawionej wiedzy, prezentacja toku rozumowania, które doprowadziło do jej uzyskania. Druga zasada to stawianie zadań wymagających samodzielnego uzupełniania, porządkowania lub przeorganizowania otrzymanych wiadomości. Według E. Guttmejer (1982, s. 64) korzystne jest stawianie dziecka w roli eksperymentatora, który ma możliwość manipulowania. Szczególne znaczenie w rozwijaniu myślenia u dzieci mają zabawy dydaktyczne, praca z obrazkiem oraz zagadki, w których stawia się przed dziećmi określone zadania do rozwiązania.

W. Okoń (1966, s. 126) szczególną rolę w rozwijaniu myślenia przypisuje szkole. Uważa, że chłonny umysł dziecka wskazuje tendencje do szybszego poznawania faktów i zjawisk występujących w otaczającym świecie. Nauczycielowi przypada w tym zakresie wielka rola w podtrzymywaniu i rozwijaniu pasji poznawczej dziecka, budzeniu motywów zaciekawienia i zainteresowania nauką.

Powyżsi autorzy pod różnym kątem przedstawiają proces rozwoju myślenia porządkującego, ale są zgodni, że nauka szkolna ma ogromny wpływ na rozwijanie pojęć niezbędnych w codziennym życiu.

Segregowanie, klasyfikowanie, szufladkowanie, łączenie w pary może sprawić, że w niższym stadium rozwoju dziecko osiągnie wyższy poziom myślenia porządkującego. Nauka natomiast oparta wyłącznie na schematycznym przekazywaniu wiadomości może odnieść skutek odwrotny.

Literatura

- Bieleń B. (1983). *Rozwój myślenia dzieci* (s. 109). WSiP, Warszawa.
- Bober S. (1981). *Operacje klasyfikowania* (s. 59). Warszawa.
- Guttmejer E. (1982). *Rozumienie treści symbolicznych przez dzieci klas III-V* (s. 64). Warszawa.
- Jakowicka M. (1994). *Kształtowanie dla rozwoju - potrzeba zmiany wartościowania ucznia*. [W:] M. Jakowicka (red.) - *Edukacja w okresie przemian ustrojowych* (s. 169). Zielona Góra.
- Kozielecki J. (1929). *Zagadnienia psychologii i myślenia* (s. 15). Warszawa.
- Okoń W. (1966). *Proces nauczania* (s. 126). Warszawa.
- Piaget J. (1929). *Mowa i myślenia u dziecka* (s. 66). Lwów-Warszawa.
- Poznańska T. (1976). *O kształtowaniu pojęć w klasach niższych* (s. 141). Warszawa.
- Roszkiewicz I. (1983). *Psychologia rozwojowa dla rodziców. Młodszy wiek szkolny* (s. 28-115). Warszawa.
- Rubinsztejn S. L. (1962). *Myślenie i drogi jego poznania* (s. 73). Warszawa.
- Szuman S. (1947). *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego* (s. 191).
- Szuman S. (1938). *Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym* (s.65). Lwów-Warszawa.

Wyniki badań

W poniższej tabeli przedstawię wyniki badań, które przeprowadziłam w oparciu o testy. Badania dotyczyły znajomości pojęć jednostkowych u uczniów klas III w Zespole Szkół Sportowych w Lubinie.

Pojęcia jednostkowe to wyrazy oznaczające jeden ściśle określony przedmiot lub zjawisko.

Znajomość pojęć jednostkowych – skala jakościowa
Klasa III; N = 99

Pojęcia rodzajowe	Skala							
	Odpowiedzi poprawne		Odpowiedzi częściowo poprawne		Odpowiedzi niepoprawne		Brak odpowiedzi	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ssaki	65	66	19	19	4	4	11	11
Zawody	84	85	7	7	5	5	3	3
Drzewa	80	81	7	7	3	3	9	9
Przybory	74	75	20	20	1	1	4	4
Instrumenty	95	96	-	-	-	-	4	4
Przybory szkolne	88	89	1	1	6	6	4	4
Urządzenia ogrodnicze	82	83	9	9	4	4	4	4
Ptaki domowe	22	22	-	-	73	74	4	4
Środki transportu	79	80	1	1	5	5	14	14

Dane wskazują, że większość badanych wymieniła pojęcia jednostkowe poprawnie oraz częściowo poprawnie.

Jeżeli dziecko dobrze niewłaściwe pojęcia jednostkowe to odpowiedź uznawałam za niepoprawną.

Zdarzyło się, że badani oprócz prawidłowych pojęć dobrali też niewłaściwe - odpowiedzi te uznałam za częściowo poprawne.

Pojęcia rodzajowe to wyrazy oznaczające nazwę pewnego zbioru przedmiotów, rodzaj lub gatunek.

Pojęcia rodzajowe tworzone są na podstawie wspólnych cech przedmiotów, należących do danej grupy ze względu na określoną właściwość. Służą głównie uporządkowaniu wiedzy. Są nadrzędne wszystkim pojęciom, które obejmują, a one są mu logicznie podporządkowane.

W poniższej tabeli zawarte są wyniki badań dotyczące znajomości pojęć rodzajowych. Badania przeprowadziłam w oparciu o testy dwojakiego rodzaju. W pierwszym teście dzieci miały podać nazwę ogólną kilku przedmiotów połączonych w grupy. W drugim teście podane wyrazy należało uporządkować w grupy i podać ich nazwy ogólne (pojęcia jednostkowe należało uporządkować w grupy rodzajowe) W tabeli przedstawię ujęcie jakościowe poprawności doboru pojęć rodzajowych do jednostkowych.

Rejestr nazwanych przez dzieci pojęć rodzajowych
Klasa III; N = 99

Pojęcia rodzajowe	Skala							
	Odpowiedzi poprawne		Odpowiedzi częściowo poprawne		Odpowiedzi niepoprawne		Brak odpowiedzi	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ptaki	98	99	-	-	1	1	-	-
Przybory szkolne	86	87	11	11	-	-	2	2
Owady	94	95	2	2	2	2	1	1
Ryby	98	99	-	-	-	-	1	1
Rośliny wodne	72	73	3	3	10	10	14	14
Zboża	82	83	2	2	11	11	4	4
Zwierzęta	99	100	-	-	-	-	-	-
Pojazdy wodne	55	56	12	12	26	26	6	6
Maszyny rolnicze	78	79	10	10	10	10	1	1
Miasta	91	92	4	4	3	3	1	1

Dane wskazują, że dzieci potrafią porządkować pojęcia jednostkowe w grupy rodzajowe oraz podać właściwą nazwę ogólną.

Umiejętność porządkowania pojęć jednostkowych w grupy rodzajowe
Klasa III; N = 99

Grupy pojęć jednostkowych	Pojęcia rodzajowe	Skala									
		Poprawnie uporządkowanie i nazwanie		Niepełne Poprawnie uporządkowanie i nazwanie		Poprawne uporządkowanie i nie nazwanie lub niepoprawne nazwanie		Częściowo poprawne uporządkowanie i częściowo poprawne nazwanie		Brak wykonania	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Świnka morska, chomik, pies, kot	Zwierzęta domowe	92	93	-	-	2	2	-	-	5	5
Regał, krzesło, tapczan, szafa	Meble	65	66	5	5	13	13	-	-	16	16
Lebioda, oset, pokrzywa, perz	Chwasty	62	63	2	2	17	17	3	3	15	15
Ziemniak, burak, marchew, rzodkiewka	Warzywa	74	75	7	7	6	6	1	1	11	11
Autobus, rower, samochód, motocykl	Środki lokomocji	72	73	-	-	1	1	3	3	14	14

cd. Tabeli Umiejętność porządkowania pojęć jednostkowych w grupy rodzajowe

Grupy pojęć jednostkowych	Pojęcia rodzajowe	Skala									
		Poprawnie uporządkowanie i nazwanie		Niepełne Poprawnie uporządkowanie i nazwanie		Poprawne uporządkowanie i nie nazwanie lub niepoprawne nazwanie		Częściowo poprawne uporządkowanie i częściowo poprawne nazwanie		Brak wykonania	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Brzoza, topola, dąb, klon	Drzewa	81	82	2	2	2	2	1	1	13	13
Prawdziwek, borowik, rydz, maślak	Grzyby	77	78	-	-	2	2	1	1	19	19
Spodnie, bluza, skarpetki, sweater	Ubranie	62	63	5	5	11	11	1	1	20	20
Pelargonja, paprotka*, fiołek, kaktus	Kwiaty	84	85	1	1	2	2	1	11	11	11
Lampa, świeca, łuczywo, świetlówka	Urządzenia elektryczne**	44	44	5	5	30	30	2	2	18	18

Uwagi od redakcji

*"Paprotka" nie jest kwiatem, bo nie kwitnie, chyba że brać pod uwagę „kwiat paproci” zakwitający w noc świętojańską.

** „Świeca” i „łuczywo” nie są „urządzeniami elektrycznymi”. Grupa pojęć jednostkowych, w skład której - obok „lampy” i „świetlówki” - weszły „świeca” i „łuczywo” powinna być opisana pojęciem rodzajowym „źródło światła”.